

Остапенко І. В. Особливості використання якісних методів для дослідження комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації / І. В. Остапенко // Проблеми політичної психології: збірник наукових праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.] – К. : Міленіум, 2017. – Вип. 5 (19). – С.167–178.

УДК 159.9.316.614

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЯКІСНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

І.В.Остапенко, кандидат психологічних наук,
лабораторія психології політичної поведінки молоді
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
науковий співробітник, e-mail: ostapenko_iryana@ukr.net

Проаналізовано основні методи дослідження процесу самоідентифікації, розроблені в межах номотетичного та ідеографічного підходів, обґрунтовано доцільність використання якісних методів для дослідження комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації молоді. Описано особливості використання методу глибинного інтерв'ю, процедура якого включає проєктивні техніки «Вільні асоціації», «Експерт з виховання» та методику «Креативний простір». Встановлено, що використання асоціативних технік та проєктивних методик, а також різних методів візуалізації дозволяє досліджувати приховані бар'єри національної та громадянської самоідентифікації, розкрити специфіку їх прояву. За результатами емпіричного дослідження визначено, що основними бар'єрами національної самоідентифікації є змістово-операціональні бар'єри (агресивна патріотична пропаганда, неналежна мовна та культурна політика, перекручування історії, ворожа пропаганда, сімейне виховання, відсутність національної ідеї), а серед бар'єрів громадянської самоідентифікації молоді переважають індивідуально-психологічні бар'єри (правовий нігілізм, правова некомпетентність, морально-виховний).

Ключові слова: самоідентифікація, національна ідентичність, громадянська ідентичність, комунікативні бар'єри, глибинні інтерв'ю, проєктивні методики.

Постановка проблеми. Динаміка розвитку суспільних процесів, що останнім часом відбуваються в Україні, зумовлює інтерес науковців до проблеми становлення національної та громадянської ідентичності. Предметом уваги дослідників стають різні аспекти зазначеної проблеми. Одні науковці зосереджуються на виокремленні певних типів національної та громадянської ідентичності (Н. Паніна, Н. Хазратова), інші концентруються на виявленні сучасних пріоритетів у формуванні національної та громадянської ідентичності (Л. Нагорна) або на вивченні проявів етнічності в контексті національно-державної ідентифікації (Л. Аза). Деякі автори намагаються аналізувати динаміку розвитку національної ідентичності та визначати регіональні особливості її прояву (Т. Воропаєва), наполягають на необхідності осмислення нової національної та громадянської ідентичності через аналіз кризи попередніх ідентичностей (О. Майборода, М. Маринович).

При вивченні даної проблематики особливої уваги науковців варті процеси самоідентифікації та чинники, що зумовлюють набуття тієї чи іншої ідентичності. Вивчення самоідентифікації вимагає використання адекватних проблемі методів. Найчастіше в дослідженнях подібної спрямованості науковці звертаються до кількісних методів, розроблених в межах номотетичного підходу. Однак їх застосування накладає певні обмеження на дослідників і не надає можливості повною мірою виявити специфіку соціальних репрезентацій в контексті національної та громадянської ідентичності. Таким чином, виникає необхідність у пошуку нових дослідницьких інструментів, використання яких дозволить подолати наявні методичні труднощі. У зв'язку з цим увага дослідників прикута до якісних методів, розроблених в межах ідеографічного підходу. Діагностичний потенціал якісних методів та методик для дослідження процесів національної та громадянської самоідентифікації вивчено недостатньо, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета та завдання статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні використання якісних методів для дослідження комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації, а також у визначенні специфіки прояву цих бар'єрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень, присвячених даній проблемі, дозволяє визначити основні положення та ідеї, які слугують науковцям теоретико-методологічною основою для вивчення особливостей національної та громадянської ідентичності. Насамперед, це: ідеї про інтеграцію всіх ідентифікацій (соціально значущих моделей, звичок, рис характеру, занять, ідеалів реальних або вигаданих людей), набутих особистістю в процесі соціалізації [20]; положення про сутність процесу самоідентифікації, яка полягає у формуванні уявлень про себе самого як про самототожню, цілісну та унікальну особистість, що дає підстави розглядати ідентифікацію як особливий тип особистісної активності [5;7]; положення про провідні риси національної ідентичності, до яких відносять: усвідомлення своєї приналежності до держави; історичну територію; спільну історичну пам'ять та міфологію, спільну масову та громадську культуру; національну ідею та символіку [2;5;10;12;21]; положення про індивідуальний та груповий характер процесу громадянської ідентичності [21].

Досліджуючи особливості національної та громадянської ідентичності, науковці використовують досить широкий арсенал методів та методик. Найбільш популярною серед них є методика «Хто я?» (М. Кун та Т. Макпартленд), яку багато дослідників застосовують як універсальний вимірювальний інструмент для вивчення різних типів ідентичності (Т. Воропаєва, Н. Лебедева, О. Татарко) [2;19]. Не менш популярними є використання психосемантичних методів (насамперед, семантичного диференціалу), застосування яких дозволяє вивчити змістовні та структурні компоненти уявлень особистості про себе як громадянина та представника політичної нації (Н. Лебедева, В. Петренко, О. Татарко) [11;19]. Деякі дослідники пропонують спеціалізовані вимірювальні інструменти для вивчення

конкретних типів ідентичності. Наприклад, опитувальник «Громадянин» (О. Дейнека) [4]. Досліджуючи особливості національної та громадянської ідентичності, науковці намагаються приділяти увагу і вивченню взаємовідносин людини з соціальним оточенням. Для цього широко застосовуються: різні варіанти шкали соціальної дистанції Е. Богардуса (як класичний варіант, так і різні модифікації, серед яких найбільш відомими є шкали, запропоновані Н. Паніною, О. Романовою, В. Павленко та С. Тагліним) та методика «Приписування якостей (Д. Кац, К. Брейлі) [10;18;19]. Окремим напрямом досліджень особливостей національної та громадянської ідентичності є вивчення цінностей, які виступають регулятором соціальної поведінки особистості. Найчастіше для цього використовують методику «Модуль дослідження цінностей» / «Value Survey Module» (Г. Хофстед), методику вимірювання цінностей (Ш. Шварц) та методику дослідження соціальних аксіом (М. Бонд, К. Леунг) [18;19].

Переважає більшість розглянутих методик є стандартизованими психометричними інструментами, застосування яких передбачає орієнтацію дослідників на використання кількісних методів при вивченні особливостей національної та громадянської ідентичності. Однак останнім часом дослідники все більше намагаються використовувати у власних дослідженнях асоціативні техніки та проєктивні методики (О. Головашина, О. Соснюк) [3;16;17]. Це пов'язано з тим, що застосування цих методів та методик дає можливість отримати більш змістовну та об'єктивну інформацію. Особливо в тих випадках, коли дослідників цікавлять не тільки національна та громадянська ідентичності як конструкти, але й сам процес самоідентифікації [3;8;16;17]. Таким чином, поступово відбувається переорієнтація дослідників на використання якісних методів при вивченні особливостей національної та громадянської ідентичності. Серед них провідна роль відводиться методу глибинного інтерв'ю, в форматі якого дослідники активно використовують асоціативні техніки та проєктивні методики, а також різні форми та методи візуалізації [3;16;17]. Саме тому в нашому дослідженні комунікативних бар'єрів

національної та громадянської самоідентифікації ми надавали перевагу якісним методам.

Основна частина.

Для визначення основних комунікативних бар'єрів, які виникають в процесі національної та громадянської самоідентифікації молоді, нами було проведене спеціальне емпіричне дослідження. Провідним методом дослідження було обрано глибинне інтерв'ю. При розробці тематичного плану проведення глибинного інтерв'ю ми спирались на результати попереднього теоретичного аналізу особливостей національної та громадянської самоідентифікації [8]. Крім того, нами враховувались методологічні наробітки С. Белановського [1], Р. Мертона, М. Фіске, П. Кендалла [6], О. Соснюка [13] та В. Ядова [12] щодо використання даного методу в дослідницькій практиці.

Дослідження проводилося протягом 2016-2017 рр. серед студентів вищих навчальних закладів м. Києва, які навчаються за спеціальностями технічного, природничого та гуманітарного профілю (загальний обсяг вибірки – 146 осіб, з них: 74 жіночої статі та 72 чоловічої статі). При обробці результатів дослідження використовувався якісно-кількісний контент-аналіз [1;12;13].

План проведення глибинного інтерв'ю складається з кількох тематичних блоків та передбачає використання низки проєктивних технік та методик. У загальному вигляді процедура проведення інтерв'ю виглядає наступним чином.

Вступна частина. Знайомство, біографічні дані, стиль життя, особливості взаємовідносин з соціальним оточенням. За результатами складається перелік осіб із соціального оточення, з якими досліджувані часто спілкуються і які їм подобаються або не подобаються. Цей перелік потім використовується при проведенні II та III етапів за проєктивною методикою «Креативний простір» [14;15;22].

Блок проєктивна методика «Креативний простір» – I етап. На цьому етапі досліджуваним пропонується скласти історії за спеціально підібраними картинками-стимулами [14;15;22]. Перед початком складання історій дається інструкція, в якій пропонується виконати творче завдання, склавши історії за

картинками таким чином, щоб вони були емоційно насиченими, відображали емоції, почуття та думки героїв, розкривали (за можливістю) те, що відбувається зараз, те, що передувало виникненню тієї чи іншої ситуації, як вона може розвиватися у майбутньому. За рахунок уточнюючих запитань отримується додаткова інформація про особливості ситуації, характер героїв та відносини між ними, вікові, статусні та професійні характеристики героїв, їх біографічні дані, склад соціального оточення.

Блок «Національна самоідентифікація». В межах даного блоку виявляються: особливості уявлення про себе як українця (на спонтанному рівні); асоціативний простір щодо бачення себе як українця (проективна техніка «Вільні асоціації»); особливості емоційного ставлення до себе як українця; індивідуальні переваги та недоліки національної належності; ситуації впливу на національну самоідентифікацію; провідні групи впливу на національну самоідентифікацію у соціальному оточенні; особливості ставлення до власної національності порівняно з представниками інших національностей; ціннісні орієнтації українців; пріоритети, перешкоди та сприятливі умови патріотичного виховання (рольова гра «Експерт з виховання»).

Блок проективна методика «Креативний простір» – II етап. На цьому етапі перед досліджуваним розташовуються всі картинки-стимули і пропонується у стислій формі пригадати складені за ними історії на першому етапі проведення методики. Потім його просять сказати: 1) які історії з його точки зору вдалося створити емоційно-хвилюючими і уточнюється, чому саме; 2) які історії нагадують йому події з власного життя або життя знайомих людей; 3) які історії нагадують йому відомі художні твори, кінофільми тощо.

Після цього пропонується імплементувати перший набір елементів, які було виявлено під час знайомства та при визначенні груп впливу у блоці «Національна самоідентифікація». До переліку додається елемент «Я». Далі досліджуваного просять визначити те, з якими історіями асоціюються у нього ті чи інші елементи (особи з соціального оточення). При цьому обов'язково фіксується чому, з ким, з якими емоціями та почуттями, з яким фрагментом

історії асоціюється той чи інший елемент. Допускається, що з однією історією може асоціюватись кілька елементів (але не більше трьох). Досліджуваного просять визначити, хто з осіб, які асоціюються з тією чи іншою історією, може вважатися справжнім українцем. Аналізуються особливості стосунків з іншими «героями» історії, їх мотиви та цінності, бар'єри та установки на їх подолання.

Блок «Громадянська самоідентифікація». Питання даного блоку спрямовані на виявлення: особливостей уявлень про себе як громадянина України (на спонтанному рівні); асоціативного простору щодо бачення себе як громадянина України (проективна техніка «Вільні асоціації»); особливостей емоційного ставлення до себе як громадянина України; індивідуальні переваги та недоліки українського громадянства; ситуації впливу на громадянську самоідентифікацію; провідні групи впливу на громадянську самоідентифікацію у соціальному оточенні; особливості ставлення до українського громадянства порівняно з громадянами інших країн; ціннісні орієнтації українських громадян; пріоритети, перешкоди та сприятливі умови у вихованні громадян України (рольова гра «Експерт з виховання»).

Блок проективна методика «Креативний простір» – III етап. На цьому етапі перед досліджуванним знову розташовуються всі картинки-стимули і пропонується у стислій формі пригадати складені за ними історії на першому етапі. Після цього досліджуваному пропонується імплементувати другий набір елементів, які було виявлено під час знайомства та при визначенні груп впливу у блоці «Громадянська самоідентифікація». До переліку додається елемент «Я».

Далі досліджуваного просять визначити те, з якими історіями асоціюються у нього ті чи інші елементи (особи з соціального оточення). При цьому обов'язково фіксується чому, з ким, з якими емоціями та почуттями, з яким фрагментом історії асоціюється той чи інший елемент. Допускається, що з однією історією може асоціюватись кілька елементів (але не більше трьох). Потім досліджуваного просять визначити, хто з осіб, які асоціюються з тією чи іншою історією може вважатися справжнім громадянином України.

Аналізуються особливості стосунків з іншими «героями» історії, їх мотиви та цінності, бар'єри та установки на їх подолання.

Аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив визначити основні види комунікативних бар'єрів, які, на думку досліджуваних, виникають в процесі національної самоідентифікації молоді. Зокрема, нами було попередньо встановлено, що до основних комунікативних бар'єрів національної самоідентифікації молоді належать: 1) *агресивна патріотична пропаганда* (має нав'язливий характер та ображає почуття представників інших національностей, тому має зворотній ефект, не викликаючи патріотичних почуттів); 2) *відсутність національної ідеї*, що об'єднала б навколо себе, відсутність місії українців як нації (зазвичай використовуються гасла приєднання до когось: «йдемо в Європу», приєднуємося Митного союзу, тощо); 3) *неналежна мовна та культурна політика*, що проводиться неграмотно (зазвичай або не має ефекту взагалі, або ефективна тільки для певних категорій громадян переважно старшого віку); 4) *перекручування історії* (неправдиве висвітлення історичних подій, що принижує українців як націю); 5) *радянський менталітет* (ностальгія за радянським минулим, бажання його повернути та відмова ідентифікувати себе як українця); ворожа пропаганда (таке висвітлення подій в ЗМІ інших держав, що транслуються в Україні, за якого українці завжди виглядають непривабливо); 6) *особливості сімейного виховання* (відсутність національних культурно-історичних традицій виховання); 7) *релігійна розрізненість* (належність до іншої релігії, що заважає ідентифікувати себе як українця); 8) *комплекс меншовартості*, або «молодшого брата» (інші нації сприймаються як успішніші і є більш привабливим об'єктом ідентифікації); 9) *глобалізація, космополітизм* (усвідомлення себе перш за все «людиною без нації, громадянином світу»); 10) *мовний бар'єр* (вживається в різних значеннях: а) вимога ділового спілкування державною мовою сприймається як обмеження права спілкуватися рідною мовою (наприклад, російською); б) почуття сорому в процесі спілкування рідною мовою – «соромно спілкуватися українською», тому переходять на

російську; в) неможливість спілкуватися українською мовою в російськомовному середовищі або навпаки, тощо).

Водночас аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив визначити основні види комунікативних бар'єрів, які, з точки зору досліджуваних, виникають в процесі громадянської самоідентифікації молоді: 1) *непривабливий образ держави* (не викликає бажання бути громадянином України); 2) *правовий нігілізм* (усталена практика не керуватися нормами права в нашій державі); 3) *правова некомпетентність* (спричиняє відсутність громадянської відповідальності); 4) *політико-ідеологічні розбіжності* (нерозуміння та неприйняття політики державної політики); 5) *морально-виховний* (відсутність традицій виховання правової самосвідомості).

Таким чином, аналіз виявлених комунікативних бар'єрів за специфікою факторів, що їх породжують, дозволяє стверджувати, що серед бар'єрів національної самоідентифікації домінують змістово-операціональні (насамперед такі як: агресивна патріотична пропаганда, неналежна мовна та культурна політика, перекручування історії, ворожа пропаганда, сімейне виховання, відсутність національної ідеї). Також попередньо встановлено, що вплив індивідуально-психологічних особливостей (радянський менталітет, комплекс меншовартості, глобалізація, космополітизм) та соціальних бар'єрів (релігійна розрізненість) на процес національної самоідентифікації менший. Серед бар'єрів громадянської самоідентифікації переважають індивідуально-психологічні (правовий нігілізм, правова некомпетентність, морально-виховний). Водночас, соціальні бар'єри (політико-ідеологічні розбіжності) та змістово-операціональні бар'єри (непривабливий образ держави) менше впливають на процес громадянської самоідентифікації молоді. Однак, з нашої точки зору, встановлені особливості не варто абсолютизувати. Зазначені припущення відносно впливу різних типів комунікативних бар'єрів на процеси національної та громадянської самоідентифікації молоді потребують додаткової перевірки на розширеній вибірці.

Відзначимо, що виокремлені комунікативні бар'єри можуть бути трансформовані за рахунок розвитку рефлексивних механізмів соціальної взаємодії в умовах тренінгу, що сприятиме становленню національної та громадянської самоідентифікації молоді [9].

Висновки. На підставі аналізу результатів проведеного дослідження ми дійшли до таких висновків:

1. Якісні методи досліджень є гнучким та ефективним діагностичним інструментом для виявлення комунікативних бар'єрів, які виникають в процесі національної та громадянської самоідентифікації. Використання методу глибинного інтерв'ю, процедура якого включає проєктивні техніки «Вільні асоціації», «Експерт з виховання» та методика «Креативний простір», дозволяє визначити основні види та типи комунікативних бар'єрів, які виникають в процесі національної та громадянської самоідентифікації студентської молоді. Встановлено, що використання асоціативних технік та проєктивних методик, а також різних методів візуалізації дозволяє досліджувати приховані бар'єри національної та громадянської самоідентифікації, розкрити специфіку їх прояву.

2. Встановлено, що основними бар'єрами національної самоідентифікації студентської молоді є змістово-операціональні бар'єри (агресивна патріотична пропаганда, неналежна мовна та культурна політика, перекручування історії, ворожа пропаганда, сімейне виховання, відсутність національної ідеї). В меншій мірі впливають на процес національної самоідентифікації індивідуально-психологічні бар'єри (радянський менталітет, комплекс меншовартості, глобалізація, космополітизм) та соціальні бар'єри (релігійна розрізненість).

3. Встановлено, що серед бар'єрів громадянської самоідентифікації студентської молоді переважають індивідуально-психологічні бар'єри (правовий нігілізм, правова некомпетентність, морально-виховний). Водночас, соціальні бар'єри (політико-ідеологічні розбіжності) та змістово-операціональні

бар'єри (непривабливий образ держави) менше впливають на процес громадянської самоідентифікації молоді.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні дослідження комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації молоді на розширеній вибірці. Ми сподіваємось, що ці результати допоможуть нам у пошуку найбільш ефективних стратегій та технологій активізації процесів національної та громадянської самоідентифікації молоді.

Список використаних джерел

1. Белановский, С. А. Индивидуальное глубокое интервью / С.А. Белановский. – М.: Никколо-Медиа, 1993. – 320 с.
2. Воропаєва Т. Специфіка самоідентифікації етнічних українців на Півдні України / Т. Воропаєва // Проблеми національно-культурної самоідентифікації українців на Півдні і Сході України в контексті етнополітики Європейського Союзу. Матеріали наукової конференції. – Одеса, 2007. – С. 61 – 65.
3. Головашина О. В. Ассоциативный эксперимент для измерения гражданской идентичности/ О. В. Головашина // Социологические исследования. – 2015 . – № 7. – С. 64-71.
4. Дейнека О. С. Опыт эмпирических исследований политического и экономического сознания / О. С. Дейнека // Вестник СПбГУ. Сер.16. – 2005. – Вып. 3. – С. 13–26.
5. Кармазіна М. С. Ідентичності у сучасному науковому дискурсі / М. С. Кармазіна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2013. – Вип. 3 (65). – С. 4–29.
6. Мертон Р. Фокусированное интервью / Р. Мертон, М. Фиске, П. Кендалл. – М, 2000. – 167 с.
7. Остапенко І. В. Аналіз особливостей професійної ідентифікації як типу особистісної активності / І. В. Остапенко // Українська психологія:

сучасний потенціал: Матеріали Четвертих Костюківських читань. – В 3-х томах. – Київ, 1996. – Т. II - С. 294-300.

8. Остапенко І. В. Концептуальні засади дослідження комунікативних бар'єрів національної та громадянської ідентифікації / І. В. Остапенко // Український психологічний журнал. – К.: Геопринт. – 2016. – №2. – С. 73–84.
9. Остапенко І. В. Розвиток рефлексивних механізмів структурування дискурсу взаємодії з владою в умовах тренінгу / І. В. Остапенко, О. П. Соснюк // Збірник наукових статей Київського міжнародного університету і Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. – Серія : «Психологічні науки: проблеми і здобутки». – К. : КиМУ, 2015. – Вип. 8.– С. 185–201.
10. Паніна Н. В. Соціальна дистанція, етнічні установки та національна толерантність в Україні / Н. В. Паніна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2004/panina.html> (7.09.2017).
11. Петренко В. Ф. Основи психосемантики / В. Ф. Петренко. – СПб: ПИТЕР, 2005. – 479 с.
12. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В. А. Ядова. – Л. : Наука, 1979. – 264 с.
13. Соснюк О.П. Діагностика особливостей особистісної активності суб'єктів інноваційної діяльності якісними методами / О. П. Соснюк. – Актуальні проблеми психології, Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Київ, 2008. – Том 7. – Випуск 16. – С. 163–168.
14. Соснюк О. П. Проективна методика «Креативний простір» як інструмент діагностики споживчої поведінки / О. П. Соснюк // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : Збірник наукових праць. – К. : Логос, 2014. – Вип. 23 (2). – С. 239–244.
15. Соснюк О. П. Проективна методика «Креативний простір» як психодіагностичний та дослідницький інструмент / О. П. Соснюк // Вісник

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2011. – № 971. – Сер. Психологія. – С. 145–151.

16. Соснюк О. П. Психосемантична інтерпретація візуальних образів у прикладних дослідженнях / О. П. Соснюк // Наука і освіта. Тематичний спецвипуск: «Когнітивні процеси та творчість». – Одеса, 2012. – № 9. – С.201–205.
17. Соснюк О. П. Психосемантичний аналіз особливостей сприймання студентською молоддю іміджу сучасних політиків / О. П. Соснюк, І. В. Остапенко // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / За заг. ред. М. М. Слюсаревського. – К: Міленіум, 2015. – Вип.1 (16). – С.368–376.
18. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: практикум: Учебное пособие для студентов вузов / Т. Г. Стефаненко. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 208 с.
19. Татарко А. Н. Методы этнической и кросскультурной психологии / А. Н. Татарко, Н. М. Лебедева. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2011. – 164 с.
20. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон – М. : Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
21. Leeds-Hurwitz, W. (1995). Introducing social approaches. In W. Leeds-Hurwitz. (Ed.), Social approaches to communication (pp. 3-20). New York: Gilford.
22. Sosniuk O. P. Projective technique «Creative space» as a research tool for studying consumers` motivation / O. P. Sosniuk // Український психологічний журнал. – К.: Геопринт. – 2016. – №1. – С. 113–121.

Transliteration

1. Belanovskyy, S. A. Indyvydual'noe glubokoe interv'yu / S. A. Belanovskyy. – М.: Nykkolo-Medya, 1993. – 320 p.
2. Voropayeva T. Spetsyfika samoidentyfikatsiyi etnichnykh ukrayintsiv na Pivdni Ukrayiny / T. Voropayeva // Problemy natsional'no-kul'turnoyi samoidentyfikatsiyi ukrayintsiv na Pivdni i Skhodi Ukrayiny v konteksti etnopolityky Yevropeys'koho Soyuzu. Materialy naukovoyi konferentsiyi. – Odesa, 2007. – S. 61 – 65.

3. Holovashyna O. V. Assotsyatyvnyy eksperyment dlya yzmerenyya hrazhdanskoj ydentychnosti / O. V. Holovashyna // Sotsyolohycheskye issledovanyya. – 2015. – № 7. – S. 64-71.
4. Deyneka O. S. Opyt empyrycheskykh yssledovanyy polytycheskoho y ekonomycheskoho soznanyya / O. S. Deyneka // Vestnyk SPbHU. Ser.16. – 2005. – Vyp. 3. – S. 13–26.
5. Karmazina M. S. Identychnosti u suchasnomu naukovomu diskursi / M. S. Karmazina // Naukovi zapysky Instytutu politychnyh i etnonacional'nyh doslidzhen' im. I. F. Kurasa. – 2013. – Vyp. 3 (65). – S. 4–29.
6. Merton R. Fokusirovannoe interv'yu / R. Merton, M. Fiske, P. Kendall. – M., 2000. – 167 p.
7. Ostapenko I. V. Analiz osoblyvostej profesijnoi' identyfikacii' jak typu osobystisnoi' aktyvnosti / I. V. Ostapenko // Ukrai'ns'ka psykologija: suchasnyj potencial: Materialy Chetvertyh Kostjukivs'kyh chytan'. – V 3-h tomah. – Kyi'v, 1996. – T. II – S. 294–300.
8. Ostapenko I. V. Kontseptual'ni zasady doslidzhennya komunikatyvnykh bar`yeriv natsional'noyi ta hromadyans'koyi identyfikatsiyi / I. V. Ostapenko // Ukrayins'kyy psykholohichnyy zhurnal. – K.: Heoprynt. – 2016. – №2. – S. 73–84.
9. Ostapenko I. V. Rozvytok refleksyvnyh mehanizmiv strukturuvannja diskursu vzajemodii' z vladoju v umovah treningu / I. V. Ostapenko, O. P. Sosniuk // Zbirnyk naukovyh statej Kyi'vs'kogo mizhnarodnogo universytetu j Instytutu social'noi' ta politychnoi' psykologii' NAPN Ukrai'ny. – Serija : Psikholohichni nauky: problemy i zdobutky». – K. : KyMU, 2015. – Vyp. 8.– S. 185–201.
10. Panina N. V. Sotsial'na dystantsiya, etnichni ustanovky ta natsional'na tolerantnist' v Ukrajini / N. V. Panina [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2004/panina.html> (7.09.2017).
11. Petrenko V. F. Osnovi psihosemantiki / V. F. Petrenko. –SPb. : PITER, 2005. – 479 s.

12. Samoreguljacija i prognozirovanie social'nogo povedenija lichnosti / Pod red. V. A. Jadova. – L. : Nauka, 1979. – 264 s.
13. Sosniuk O. P. Diahnostyka osoblyvostey osobystisnoyi aktyvnosti sub'yektiv innovatsiynoyi diyal'nosti yakisnymi metodamy / O. P. Sosniuk. – Aktual'ni problemy psykholohiyi, Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi im.H.S.Kostyuka APN Ukrayiny. – Kyyiv, 2008. – Tom 7. – Vypusk 16. – S. 163-168.
14. Sosniuk O. P. Proektyvna metodyka «Kreatyvnyj prostir» jak instrument diagnostyky spozhyvchoi' povedinky / O. P. Sosniuk // Aktual'ni problemy sociologii', psykholohii', pedagogiky : Zbirnyk naukovykh prac'. – K. : Logos, 2014. –Vyp. 23 (2). – S. 239–244.
15. Sosniuk O. P. Proektyvna metodyka «Kreatyvnyj prostir» jak psyhodiagnostychnyj ta doslidnyc'kyj instrument / O. P. Sosniuk // Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina. – Harkiv, 2011. – № 971. – Ser. Psyhologija. – S. 145–151.
16. Sosniuk O. P. Psykhosemantychna interpretatsiya vizual'nykh obraziv u prykladnykh doslidzhennyakh / O. P. Sosniuk // Nauka i osvita. Tematychnyy spetsvypusk: «Kohnityvni protsesy ta tvorchist'». – Odesa, 2012. – № 9. – S. 201– 205.
17. Sosniuk O. P. Psykhosemantychnyy analiz osoblyvostey spryymannya student-s'koyu moloddyu imidzhu suchasnykh politykiv / O. P. Sosniuk, I. V. Ostapenko // Problemy politychnoyi psykholohiyi : zb. nauk. prats' / Za zah. red. M. M. Slyusarevs'koho. – K: Milenium, 2015. – Vyp.1 (16). – S.368–376.
18. Stefanenko T. H. Etnopsykholohyya: praktykum: Uchebnoe posobyе dlya studentov vuzov / T. H. Stefanenko. – M.: Aspekt Press, 2006. – 208 s.
19. Tatarko A. N. Metody etnycheskoy y krosskul'turnoy psykholohyy / A. N. Tatarko, N. M. Lebedeva. – M.: Yzdatel'skyy dom Vysshey shkoly ekonomyky, 2011. – 164 s.
20. Erykson E. Ydentychnost': junost' y kryzys / E.Erykson. – M. : Yzdatel'skaja gruppa «Progress», 1996. – 344 s.

21. Leeds-Hurwitz, W. (1995). Introducing social approaches. In W. Leeds-Hurwitz. (Ed.), Social approaches to communication (pp. 3-20). New York: Gilford.
22. Sosniuk O. P. Projective technique «Creative space» as a research tool for studying consumers` motivation / O. P. Sosniuk // Ukrayins'kyu psykholohichnyy zhurnal. – K.: Neoprynt. – 2016. – №1. – С. 113–121.

АННОТАЦИЯ

Осуществлен анализ основных методов исследования процесса самоидентификации, разработанных в рамках номотетического и идеографического подходов, обоснована целесообразность использования качественных методов для исследования коммуникативных барьеров национальной и гражданской самоидентификации молодежи. Описаны особенности использования метода глубинного интервью, процедура которого включает проективные техники «Свободные ассоциации», «Эксперт по воспитанию» и методику «Креативное пространство». Установлено, что использование ассоциативных техник и проективных методик, а также различных методов визуализации позволяет исследовать скрытые барьеры национальной и гражданской самоидентификации, раскрыть специфику их проявления. По результатам эмпирического исследования выявлено, что основными барьерами национальной самоидентификации являются содержательно-операциональные барьеры (агрессивная патриотическая пропаганда, ненадлежащая языковая и культурная политика, искажение истории, вражеская пропаганда, семейное воспитание, отсутствие национальной идеи), а среди барьеров гражданской самоидентификации молодежи преобладают индивидуально-психологические барьеры (правовой нигилизм, правовая некомпетентность, морально-воспитательный).

Ключевые слова: самоидентификация, национальная идентичность, гражданская идентичность, коммуникативные барьеры, глубинные интервью, проективные методики.